

O gospodarskoj krizi kao o filozofskom pitanju

Aktualnu, sad već dugotrajnu gospodarsku krizu brojni su ugledni ekonomisti proglasili najdubljom krizom kapitalizma u povijesti, iako ima i onih koji misle upravo suprotno, da kapitalistički poredak u današnje doba demonstrira neupamćenu moć i nevidenu vitalnost kad mu polazi za rukom mobilizirati sve nacionalne resurse i cjelokupno pučanstvo radi zatrpavanja provalija što ih je za sobom ostavila šaka povlaštenih koje treba tražiti među objesnim bankarima, burzovnim špekulantima, osiguravateljima i trgovcima nekretnina. Sudili ekonomisti o tome na ovaj ili na onaj način, svaki od njih i sebi i nama postavlja pitanje, zašto su takvi lomovi i krize ne samo mogući, nego i zašto su oni neizbježni. Jer, iz činjenice da se ciklički ponavlja, nužno slijedi zaključak da je riječ o zakonitosti kojoj su uzroci puno dublji od objesti ili kratkovidnosti pojedinaca.

U tom smislu tekst dr. Ive Pilara »Križa kapitalizma kao spoznajni i socijalno-politički problem«, nastao prije punih osamdeset godina, korespondira sa suvremenošću gotovo jednako kao što su njegova politološka, sociopsihološka i geopolitička razmatranja korisna podloga našim današnjim razmišljanjima o položaju hrvatskog naroda i perspektivama razvitka Hrvatske, ali i o silama o kojima ovisi sudbina cijele Europe. Taj je tekst, kako se navodi u uvodnim redcima, zapravo predavanje koje je Pilar, u svojstvu predsjednika Sociološkog društva u Zagrebu, održao 28. listopada 1931. u pučkome sveučilištu glavnoga grada Hrvatske. Nastao je, dakle, u jeku teške svjetske gospodarske krize i neposredno nakon što je jugoslavenski kralj Aleksandar I. Karađorđević početkom rujna te godine »svomu dragom narodu« podario ustav, kojim je otvorena diktatura zaodjevena pseudoustavnim stanjem.

Bilo je to, prema tome, vrijeme u kojem se armija nezaposlenih u Hrvatskoj (pa i u ondašnjoj Jugoslaviji odnosno u cijeloj Europi) tiskala s vojskom izgladnelih koji su se otimali o brodske karte trećega razreda, nadajući se u prekomorskim zemljama naći korice kruha i slavodobitno se vratiti u »stari kraj«. Nije se u tom trenutku znalo da će se ti snovi mnogo češće izjaloviti nego što će postati stvarnost, ali je već takvo stanje svakoga odgovornog intelektualca sililo na to da se »bavi politikom«. No, to »bavljenje politikom« — ako se politikom ne naziva slanje pozdravnih brzjava i organiziranje poklonstvenih deputacija kralju — bilo je još uvijek i formalno zabranjeno, čime je stvarana podloga ne samo za punjenje mnogobrojnih *glavnjača*, nego su legitimirani i zagovornici korjenitih, nekad i nasilnih promjena (zadovoljavali se oni tek nacionalnim oslobođenjem uz pomoć »noža, revolvera, puške i paklenog stroja«, ili htjeli svjetsku proletersku revoluciju kojoj su i mozak i srce iza kraljevskih zidina).

Makar mu je nedostajala crta revolucionara, onoga koji bi u borbi za ostvarenje svojih ciljeva bio kadar posegnuti i za nasilnim sredstvima, mi danas dobro znamo da je Pilar čitavo vrijeme postojanja prve jugoslavenske države, pa i u vrijeme

otvorene diktature — a napose nakon nje — poduzimao (ne samo kao sudionik, nego upravo kao organizator, strateg i mislilac) niz akcija koje se mogu nazvati političkima *par excellence*. Držao je predavanja, pisao programatske tekstove i promemoriije namijenjene vodećim hrvatskim političkim krugovima, organizirao sastanke s dr. Vladkom Mačekom i prvcima još zabranjene Hrvatske seljačke stranke, razmatrao mogućnosti reorganizacije te stranke, koju je i dalje smatrao ključnim instrumentom oslobođenja Hrvatske, priredio njezin modernizirani program i pravila, putovao u Bosnu i Hercegovinu radi ispitivanja raspoloženja tamošnjih političkih ljudi (znajući da je BiH ključna točka hrvatsko-srpskoga spora!), radio na knjizi koja će uskoro pod pseudonimom osvanuti na njemačkom jeziku (kako bi europsku javnost upozorio na neizlječivog bolesnika na Balkanu), a nedavno otkriveni fragmenti upućuju na to da je bio *spiritus movens* okupljanja skupine hrvatskih intelektualaca različitih profila, koji su se nakon dokidanja otvorene diktature sastajali u otmjenim salonima zagrebačkoga hotela *Esplanade* kako bi raspravljali o »najzamašnijim pitanjima današnjice«.

O Pilaru danas znademo dovoljno da možemo kazati kako je u tom kontekstu bilo sasvim prirodno da će se pozabaviti uzrocima i posljedicama svjetske gospodarske krize, jer je to bilo ne samo logično, nego i — neizbježno, pa iz uvodnih rečenica razaznajemo da mu to nije bilo ni prvo ni jedino predavanje na tu temu. I površnji poznavatelj Pilarova djela znat će, također, da je bilo neizbježno i to da se on ni tu ne zadovolji površinskim pristupom, opisivanjem vanjskih manifestacija i pojava oblika krize. Kao i na svim drugim područjima, Pilar je tražio dublje uzroke, i ovdje ih je nalazio ne možda u poremećajima tržišta, teškoćama u proizvodnji, inflaciji ili prirodnim nepogodama koje su izazvale gospodarske lomove, nego u psihološkoj potki samoga kapitalističkog načina gospodarenja odnosno u filozofskim razlozima koji su, prema njegovu shvaćanju, imanentni samomu kapitalizmu odnosno novcu (kapitalu) kao njegovoj osnovici.

Nije Pilar u tome bio usamljen. Samo u *Mjesečniku*, časopisu zagrebačkoga Pravničkog društva, te iste 1931. godine, dubljim razlozima gospodarske krize bavili su se F. Smodić (»Današnja faza borbe za gospodarstvenu formu«) i M. Stahuljak (»Psihologija novca«), ali je i ovdje bio osebujan. Da bi korijene krize kapitalizma mogao identificirati u filozofskoj sferi a ne u sferi proizvodnih i društvenih odnosa, on dosljedno pojam *kapitalizma* shvaća šire nego što se uobičajeno shvaća, polazeći od toga da je njegovo bitno obilježje akumulacija kapitala. S obzirom na to, kapitalizam u tom smislu u raznim oblicima postoji još od biblijskih vremena, slijedom čega se može zaključiti kako su »sve religije vodile sa više ili manje uspjeha borbu protiv opasnih tendencija kapitala, da se akumulira i proizvede onda svu razornu djelatnost svoju. Iz toga se ali i vidi, da kapitalizam nije samo pojav sadašnjice, kada je već Mojsije protiv njega morao ustajati, nego da je više tisuća godina star, kao što se ovdje tvrdi«.

Nije za Pilara problem samo u tome što kapitalizam dovodi do poremećaja na tržištu i hiperprodukcije, nego u ključne nedostatke tog sustava ubraja činjenicu da »kapitalizam trga po nekoj nutarnjoj nuždi vez čovjeka sa zemljom« koji je, kako nas uči starogrčka priča o Heraklu i Anteju, »nešto sveto«. (Posljedice su jasne i na hrvatskom primjeru, ističe Pilar: kapitalizam je doveo do toga da se 500.000 Hrvata

od 1870. do 1910. godine odselilo u Ameriku.) Kapitalizam, nastavlja on, ima »demoralizirajuće« učinke, jer uslijed težnje za samoodržanjem čovjek »ima kobno nagruće, da se ogriješi o propise morala, samo da dodje do novca«. Drugim riječima »kapital imade neko antisocijalno djelovanje. Novac, kako čovjeka trga od zemlje, tako ga razrešuje od njegovih socijalnih veza, od obitelji, od sela, od domovine, od naroda i od države«. Individualizam koji se na toj podlozi razvija, postaje hiperindividualizam, dakle postaje »izrazito antisocijalan i socijalno razoran«, te u konačnici, s obzirom na to »u svojoj apsolutizaciji znači negaciju socijalnoga elementa, daje i kapitalizmu onaj duboki antisocijalni značaj, koji on nedvojbeno ima«.

Iako i dalje zaslužuje pozornost, nama je danas manje zanimljivo raspravljati o »energetizmu« Wilhelma Ostwalda koji je Pilaru, prema njegovu priznanju, bio pravo otkriće i putokaz za shvaćanje biti kapitalizma, ili o njegovu poimanju novca, koji je »u svojem bivstvu uhvaćeni, točnije rečeno 'sublimirani' rad, ona radna energija, koja je bila nužna, da se stvore one vrijednosti, koje on pretstavlja« (što dovodi do definicije novca za koju i sâm Pilar priznaje da je »malo neobična«). Mnogo nam je zanimljivije uočiti kako se Pilar odnosi prema ekonomsko-filozofskim sustavima koji su u to doba dominirali svijetom, a možda još više prema onima koji su — baš na krilima svjetske gospodarske krize — sve snažnije nastupali, upravo stupajući po pločnicima europskih prijestolnica, od Sankt Peterburga i Moskve, do Rima i, doma-lo, Berlina.

Njemu nije ni na kraj pameti nikakvo radikalno rješenje (poput npr. ukidanja novca uopće), a nije pristašom ni blažih, u biti palijativnih metoda, kao što je progresivno oporezivanje, jer on nije načelan protivnik bogatstva pojedinca (»bogatstvo imade i svojih dobrih strana, naročito je ono izraziti stvaralac kulture«). Bolest treba liječiti liječenjem uzroka, a ne prikrivanjem posljedica ni nasilnim amputiranjem patoloških izraslina. U liječenju te »spoznajno-političke« krize kapitalizma Pilar ključnu ulogu namjenjuje državi, kojoj mora biti u interesu »što veće prosječno blagostanje« građana. Država mora nastaviti borbu koju su tijekom povijesti vodile »sve velike religije [koje su] nastojale, da socijalnim odredbama zapriječe onu toli opasnu akumulaciju kapitala«. No, ta se uloga države ne smije pretvoriti u komunizam koji Pilar dosljedno naziva »državnim kapitalizmom (Staatskapitalismus)«.

Zanimljivo je da Pilar svoju filozofsku poziciju ne bazira na antimarksističkim temeljima: iako ogorčen protivnik boljševizma i tzv. ozbiljenja marksističkog nauka u Sovjetskom Savezu, Pilar drži Marxovo učenje, pa čak i ono o klasnoj borbi, »u glavnom ispravnim«. Ono, međutim, po njegovu uvjerenju, nije dosljedno ni dovoljno za potpuno shvaćanje krize kapitalizma, već i zbog toga što marksistička »eksproprijacija eksproprijatora« ne znači rješenje problema nego njegov nastavak, jer »odmah nakon promjene vlasnika kapitala počima isti proces na novo tako, da su se samo osobe promijenile«. Oživotvorenjem marksističkog učenja u sovjetskom poredku nijedna negativna posljedica kapitalizma nije prestala postojati, a javile su se nove, teške i duboke, kao što je manjak građanskih prava i političkih sloboda.

Da ni u korporativnom (staleškom) sustavu društvenoga i državnog uređenja Pilar ne vidi rješenje problema, jasno proizlazi iz toga što mu uopće ne posvećuje veću pozornost. Kao suvremenik i intelektualac širokog raspona interesa, on je znao ono što neki od njegovih današnjih kritičara (koji se od svih filozofskih atributa

dojmljivo kite jedino bradom!) očito ne znaju: da korporativistička ideja nije izvorno nastala u sklopu fašističke ideologije, nego su ju na prijelazu XIX. u XX. stoljeće izgradili i razradili sociolozi i politolozi katoličkoga nadahnuća, a u neku ruku kodificirao niz papinskih dokumenata, među kojima se ističe enciklika *Quadragesimo anno* (1931.). Time što ju je prigrlio i kroz svoju izvorno socijalističko-anarhističku prizmu propustio i modificirao Benito Mussolini sa svitom svojih intelektualnih poslužitelja i trhonoša, nije ona prestala biti dijelom katoličkoga socijalnog nauka, iako joj ta Mussolinijeva posluga nije pomogla da među Hrvatima postane popularnija.

Da je i to odvrćalo Pilara od korporativizma, lako bi se moglo pretpostaviti, jer je on vrlo dobro znao da su ideologije tek privremeni i prolazni oblici i manifestacije trajnih geopolitičkih interesa, pa u njegovim očima nikakvi kratkoročni uspjesi fašizma — koji su oduševljavali ljude poput npr. Winstona S. Churchilla i tisuće sličnih *demokrata* — nisu mogli zasjeniti ono što je on shvaćao kao trajnu ambiciju apeninskoga susjeda: da dominira i istočnom obalom Jadrana. Zato je bilo posve logično da je i na društveno-gospodarskom planu otklanjao model koji je mogao olakšati talijansku penetraciju na hrvatski geopolitički prostor.

Umjesto toga, Pilar oslonac traži u hrvatskoj tradiciji, u zadrugi kao hrvatskoj inačici oblika koji je jedno vrijeme značio sintezu interesa pojedinca, obitelji, države i društva. Prema njegovu shvaćanju, osuvremenjena zadruga i tada, 1931. godine, na vrhuncu svjetske gospodarske krize, onemogućila bi socijalnu revoluciju s nesagledivima posljedicama za sudbinu pojedinca i naroda, te ujedno omogućila skladan, evolutivan razvitak pojedinca, naroda i države: »Sve žive sile u državi: obitelj, nacija i država imadu si staviti za cilj, da pojedinca odgoje kao *socijalno biće*, da ga oduče gledati samo svoj interes, živjeti samo u magli subjektivizma svoga 'ja'. Treba da ga nauče razumjeti, da je svaki pojedinac uslovljen svojom okolinom, i da čovjek ne može biti sretan, ako je sva okolina njegova bijedna i nesretna. Jednom riječi, mora biti veliki socijalno-pedagoški cilj, da se ukloni hiperindividualizam, na kojem danas boluje svijet«.

Može se pretpostaviti da ova Pilarova razmišljanja i ovakve njegove formulacije nisu bile bez kauzalne veze s planovima skopčanima s Hrvatskom seljačkom strankom, koje je on u tišini kovao i s uskim krugom suradnika kušao provesti u djelo. No, s obzirom na njegov intelektualni habitus i druga njegova djela, smije se zaključiti kako će buduća istraživanja vjerojatno pokazati da nije posrijedi tek taktički korak usmjeren prema ideološkom kompromisu s vodstvom najveće hrvatske političke stranke, nego i izraz Pilarovih intimnih uvjerenja i spoznaja.

Tomislav Jonjić